

**AHMET TURAN SİNAN, TÜRKÇENİN DEYİM VARLIĞI,
KUBBEALTI YAYINCILIK, MALATYA 2001, 516 S.**

*Yavuz TANYERİ**

“Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği”¹ olarak tanımlanan deyimler, Türkçenin ilk yazılı metinlerinden bugüne kadar sıklıkla kullanılmış; atasözleri, ikilemeler ve diğer kalıplaşmış ifadeler gibi dilin söz varlığı içinde önemli bir yeri bulunan ögeler arasında yer almaktadır. Türkçenin farklı dönemlerinde “**sav, darbimesel, tâbir, mesel**” olarak adlandırılan deyimler; Batı dillerinden Fransızca “**locution**”; İngilizcede “**locution, idiom, expression**”; Almancada “**ausdruch, redensart**” gibi sözcüklerle karşılanmaktadır.

Çoğu zaman atasözleri ile karıştırılan deyimler, oluştukları sözcüklerden en az birinin gerçek anlamından uzaklaşarak, yeni bir anlamı karşılar hâle gelmesiyle meydana gelir. Deyimler, dildeki anlam inceliklerini ifade etmek amacıyla kullanılan, anlatımı canlı ve etkili kılan kalıplaşmış ifadelerdir. Deyimler yapıcı, tek tek anlamları olan sözlerden oluşmalarına rağmen, anlamlı parçalara ayrılamayan ve bir bütün olarak işlev gören sözlük birimleridir. Bütünleşme sürecinin sonunda deyimlerin de parçaları olan sözler, anlam bakımından

* Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi. El-mek: yavuz.tanyeri@gmail.com

¹ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, TDK. Yay., Ankara, 2005, s. 517.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

birbiriyle kaynaşır². Kişilerin duygu ve düşüncelerini, uzun ve karışık sözlerden arındırarak kısa yoldan ifade etmelerine olanak sağlayan deyimler; aynı zamanda bir dilin anlatım gücünü ve o dilin sahibi olan ulusun zekâsını, düşünce dünyasını, espri ve estetik anlayışını da ortaya koyar.

Türk dili, deyim varlığı açısından dünyanın en zengin dillerinden biridir. Türkçenin ilk yazılı kaynakları olan Orhun Yazıtları'nda bile; “**atı, küsi yok bolmak**” (KT-D:25), “**işig küçig birmek**” (KT-B:1) ve “**kergek bolmak**” (BK-D:4) gibi deyimler kullanılmıştır. Türkçenin tarihi gelişimi içinde bir kısmı aynen saklanarak günümüze ulaşan, bir kısmı ise değişerek günümüze gelen bu deyimlerin yanı sıra, değişen yaşam koşullarına bağlı olarak türetilmiş birçok deyim de Türk dilinin söz varlığını zenginleştirmiştir. Burada ifade edilen deyim varlığı, yalnızca yazı dilindeki deyimleri karşılamaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan deyimler de düşünüldüğünde Türk dilinin söz varlığı içinde deyimlerin ne kadar önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Dr. Ahmet Turan SİNAN'ın hazırladığı “Türkçenin Deyim Varlığı” adlı eser, Türkiye Türkçesi yazı dilindeki deyim varlığı üzerinde yapılmış ciddi ve önemli bir çalışmadır. Yazar, kendisinden önce yapılan çalışmaları titizlikle incelemiş, bu çalışmalardaki yanlışları düzelterek 17.137 maddelik bir dizin oluşturmuştur. Bu dizin, eser hazırlanmadan önce yayımlanan belli başlı 42 sözlük taranarak oluşturulmuştur. Bu çalışma oluşturulurken Ali Püsküllüoğlu³ ve Emin Özdemir⁴ gibi yazarların deyim açıklaması yaptığı eserlerinden yararlandığı gibi, yalnızca deyimlerin kullanıldığı eserlerdeki örneklerden de yararlanılmıştır.

Yazar, tıpkı dil gibi deyimlerin de canlı dilsel ögeler olduğunu düşünerek (s-1) bu alandaki çalışmaların süreklilik gösterdiğine işaret etmekte ve bu çalışmanın ne ilk ne de son olacağını belirtmektedir. Bu anlayışla çalışmanın güncel nitelik taşımaya özen gösterilmiştir. Ayrıca taranan sözlükler içindeki yazım yanlışları, TDK'nın 1996 yılında çıkarmış olduğu “İmlâ Kılavuzu”na göre düzeltilmiştir.

Dizin oluşturulurken taranan deyim sözlükleri, genellikle birbirinin benzeri olduğu için benzer hataların birçok eserde tekrarlandığını belirten yazar; deyim varlığı üzerinde yaptığı bu

² Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yay., İstanbul 2009, s. 27.

³ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., İstanbul 1995

⁴ Emin Özdemir, *Açıklamalı-Örnekli Deyimler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul 1997.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

çalışmanın bir yandan bu yanlışları tespit etme ve onları düzelterek yeniden sunma amacı taşıdığını da belirtmektedir.

Bu eser, bir “deyimler sözlüğü” hazırlamak amacıyla oluşturulmadığı için, açıklamalar üzerinde durulmamış; ulaşılan 17.137 deyim maddeler hâlinde dizin bölümünde sıralanmıştır. Dizinden önceki bölümlerde farklı konu başlıkları altında verilen deyim örnekleri, belirli yönleriyle çözümlenmiştir.

Yazar, eserin “Giriş” (s. 1-4) bölümünde çalışma yönteminden ve çalışma sırasında karşılaştığı durumları nasıl çözüme kavuşturduğundan bahsetmiştir. Bu bölümde değindiği konuları “Deyim Kavramı Üzerine Genel Bilgiler” (s. 5-94), “Deyimlerde Şekil ve Söz Dizimi Özellikleri” (s. 95-258) ve “Deyimlerde Kavram Özellikleri” (s. 259-269) başlıklarından oluşan üç bölümde genişleterek açıklamıştır.

“Deyim Kavramı Üzerine Genel Bilgiler” bölümünde, deyim kavramının farklı kaynaklardaki tanımları verilmiştir. Ayrıca deyimlerle atasözlerinin sıkça karıştırıldığı vurgulanarak, bu iki kavram arasındaki farklar belirtilmiş ve deyimlerin argo, terim ve dua-beddua ile ilişkileri ortaya koyulmuştur. Türk dilinin ve edebiyatının gelişme süreci içerisinde deyimlerin kullanım biçimleri farklı sınıflandırmalar içinde okuyucuya sunulmuştur.

Dilimizde bulunan deyimlerin tarihsel ve dilsel kaynakları üzerinde durulmuş, Türk edebiyatının farklı dönemlerinde yabancı dillerden Türkçeye girmiş olan deyimler “Arapça olanlar” (*alamet-i fârika* gibi), “Farsça olanlar” (*eflâke ser çekmek* gibi), “Batı dillerinden gelen deyimler” (*beyin yıkamak, rekor kırmak, yeşil ışık yakmak* gibi) gibi başlıklar altında incelenmiştir. Ayrıca deyimlerde kullanılan benzetme, abartma, kinaye ve telmih gibi söz sanatlarına örnekler gösterilmiştir.

“Deyimlerde Şekil ve Söz Dizimi Özellikleri” bölümünde, deyimlerin kalıplaşma yolları farklı başlıklar altında sınıflandırılarak örneklerle açıklanmıştır. Deyimleri oluşturan öğeler “isim tamlamasından deyimler”, “tekrar grubu olanlar”, “için edatı ile kurulanlar” veya “isim-fiil biçimindeki deyimler” gibi farklı başlıklar altında çözümlenmiştir.

Bu bölümde deyimlerin yapıları, şekil bilgisi ve söz dizimi açısından belli başlıklar altında incelenmiştir. “Fiil cümlesi olan deyimler”, “deyimlerde olumsuzluk”, “deyimlerde ölçü” gibi başlıklarla şekil bilgisi konuları sistemli olarak işlenmiş; “sıralı cümle biçimindeki deyimler”, “devrik yapıdaki deyimler”, “birleşik cümle biçimindeki deyimler” gibi başlıklarla ise deyimlerin söz dizimi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

özellikleri incelenmiş ve bu konular bol örnekle pekiştirilerek açıklanmıştır. Örneğin “Ayıkla pirincin taşını!” deymi, devrik yapıdaki 136 deyimden biridir.

“**Deyimlerde Kavram Özellikleri**” bölümünde, zaman, insan, eşya, hayvan ve mekân kavramlarının, deyim varlığımız içindeki görünümü üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin “*Kurt geçinip, tilkilik etmek*” deymi, iki veya daha fazla hayvan adının geçtiği deyimler başlığı altında gösterilmiştir. Ayrıca insanların fizikî ve psikolojik özelliklerini yansıtan sözcüklerin bulunduğu deyimler de örneklerle açıklanmıştır.

“**Sonuç**” (s. 271-273) bölümünde yapılan çalışmalar neticesinde ulaşılan kuramsal bilgilere ve sayısal değerlere yer verilmiştir. Yazarın “gerçek anlamından az çok farklı bir anlam taşıyan, en az iki kelimedenden kurulmuş, çekici bir anlatıma sahip kalıplaşmış söz, kelime topluluğu” (s-271) olarak tanımladığı deyimlerin Türkçenin söz varlığı içindeki önemi yeniden vurgulanmış ve hece ölçüsü durakları bulunan deyimlerin Türk edebiyatında ahenk öğeleriyle birlikte kullanıldığına değinilmiştir.

Yazar bu çalışmasında yalnızca Türkiye Türkçesinin ölçünlü yazı dilinde bulunan deyimleri ele almıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan deyimler, çalışmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca sınırlı sayıda eserin taranmasıyla ulaşılan bu deyimler, kuşkusuz ki Türkçenin deyim varlığını bütünüyle ortaya koymak için yetersiz olacaktır. Canlı bir varlık olan dilin söz varlığı içindeki bazı deyimlerin zaman içinde unutulacağı; değişen toplum hayatının gereksinimlerine göre yeni deyimlerin türetileceği ve böylece dildeki canlılığın deyimlerde de devam edeceği göz önünde bulundurulursa, yazarın da vurguladığı biçimde deyimler üzerinde yapılacak çalışmaların sürekli kılınması gerektiği görülecektir.

“**Kaynakça**” (s. 275-287) bölümünden sonra gelen “**Dizin**” (s. 291-516) bölümünde, taranan sözlüklerden ulaşılan 17.137 deyim, numaralandırılarak sıralanmıştır. Yalnızca en az iki sözcükten oluşan deyimler çalışma kapsamında tutulmuş, tek sözcükten oluşan mecazi yapılar çalışmaya dâhil edilmemiştir. Elde edilen sayısal verilere göre, ulaşılan 17.137 deyim %63’ünü oluşturan 10.790 deyim iki sözcükten; %22’sini oluşturan 3.918 deyim üç sözcükten; %9’unu oluşturan 1.592 deyim dört sözcükten; geriye kalan %5’lik deyim ise beş veya daha fazla sözcükten oluşmaktadır.

Bu çalışmada 4.638 deyim, hece duraklarına göre tasnif edilmiş ve 4 heceden oluşan kalıpların deyim kuruluşunda daha çok kullanıldığı görülmüştür. Ulaşılan deyimlerin %15’inde yer alan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

sözcüklerin yakın veya eş anlamlı sözcüklerle yer değiştirmeleri söz konusu olmakla birlikte, bu değişikliğin deyimlerin anlam ve yapısında köklü bir değişiklik meydana getirmedeği vurgulanmıştır. Ayrıca birleşik fiil grubu biçiminde kalıplaşan 11.901 deyim, bütün deyimler içinde %69.4'lük bir orana karşılık gelmesine de dikkat çekilmiştir.

Deyimler, tıpkı atasözleri gibi kalıplaşmış ifade olmakla birlikte, sözcüklerin değiştirilebilmesi açısından atasözlerine göre daha esnek bir yapıya sahiptir. Bunun için aynı deyim, farklı sözcüklerden oluşan biçimlerini görmek mümkündür. Bu durum, yazar tarafından dizin bölümü oluşturulurken de dikkate alınmış ve alfabetik sıralama yapılırken farklı kullanımları olan deyimlere aynı numaralar verilmiştir. Bazen kullanılmayan bir sözcük içeren (burnu - *bile*- kanamamak gibi) deyimlerde, bu sözcükler parantez içinde gösterilmiştir. Ayrıca farklı dönemlerde Türkçeye Fransızca, Farsça, Arapça ve İngilizce gibi yabancı dillerden geçtiği bilinen deyimler, bugün de zaman zaman kullanıldığı için dizine alınmıştır.

Dr. Ahmet Turan SİNAN'ın "Türkiye Türkçesindeki Deyimler Üzerine Bir Dil İncelemesi" adını verdiği bu çalışma, kendisinden önceki belli başlı çalışmaların özenle gözden geçirilmesi sonucunda oluşturulmuştur. Çalışma, kendine özgü sınıflandırma yöntemiyle sıralanan kuramsal içeriğin, dizinde sıralanan deyimlerin ses, şekil, söz dizimi ve kavram boyutlarıyla ele alınışını başarılı bir biçimde sunuyor olması yönüyle, Türklük bilimi alanında değerli bir eser konumundadır. Bu eseri hazırlayan ve bilim dünyasına kazandıran yazarımıza teşekkür ediyor ve çalışmalarının devamını diliyoruz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*